

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І СТАЛІНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРИЗМ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МИТЦЯ

Ігор Коляда,

доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

У науковій студії «Максим Рильський і сталінський тоталітаризм: штрихи до портрету» висвітлено один з епізодів життя поета, пов'язаний з арештом у 1931 році, розкрито спробу сталінського репресивного апарату зламати духовну основу особистості поета, розкрито деякі аспекти механізму діяльності сталінських слідчих щодо морального і фізичного нищення особистості митця та протидію їм з боку М.Рильського; констатовано неможливість тоталітарної системи цілком здолати і знищити духовно високу та цінносно зорієнтовану особистість митця.

Ключові слова: глобалізаційні виклики, споживацтво, соціально відповідальна поведінка, сталінський тоталітаризм, духовні ідеали

The scientific study "Maxim Rylsky and Stalin's Totalitarianism: Touches to the Portrait" covers one of the episodes of the poet's life related to his arrest in 1931, reveals the Stalinist repressive apparatus's attempt to break the spiritual basis of the poet's personality, reveals some aspects of Stalin's investigators' morality, and physical destruction of the artist's personality and opposition to them by M. Rylsky; the impossibility of the totalitarian system to completely overcome and destroy the spiritually high and value-oriented personality of the artist was stated.

Keywords: globalization challenges, consumption, socially responsible behavior, Stalinist totalitarianism, spiritual ideals.

Європейська цивілізація на початку XX століття зіткнулася з безліччю проблем, які вимагали осмислення: економічна нестабільність, екологічні катастрофи, занепад традиційних цінностей тощо. І от на рубежі XX – першої декади XXI століття, в умовах зростаючих взаємозв'язків між країнами та взаємозалежності їх у світі, всі ці суперечності набули глобального характеру. Саме сьогодні соціокультурна ситуація склалась так, що людському суспільству загрожує катастрофа духовності планетарного масштабу. Ознакою наближення до цієї межі є глибинна криза духовності, що лише загострюється з плином часу. У сучасному світі відбуваються великі соціальні зміни, зумовлені глобалізаційними процесами, які відзначені значним впливом на духовний стан суспільства. Викликані глобалізацією нові суспільні умови постіндустріалізму формують новий соціальний тип людини Homo Faber – «людина економічна», «людина технічна». Видатний мислитель XX ст. Е. Фромм вбачав головну загрозу людської духовності саме з боку «ринкової орієнтації». Усе комерціалізується, стає товаром, предметом купівлі-продажу, в тому числі професії, заняття, статуси. Наслідком цього стає самовідчуження людини, втрата нею своєї гуманістичної сутності. Глобалізація поглибила і загострила ці тенденції. Сформувалось суспільство споживання, з його психологією та ідеологією. Споживацтво Е. Фромм називав ідолопоклонством і вважаючи його сутністю обожнювання речей, машин, людей, влади та поклоніння їм. У цьому Е. Фромм вбачав одну з найбільших загроз найбільшим духовним цінностям здобуткам людства [5, с. 210]. Подолання духовної кризи в нових соціально-історичних умовах можливе лише шляхом радикальної перебудови свідомості і поведінки людей, формування нової шкали духовних цінностей, в яких домінуючим буде принцип соціальної відповідальності за свою діяльність, справи і вчинки. У цьому контексті суспільно значимим та науко важливим є осмислення історії взаємин

поета Максима Рильського і сталінського тоталітаризму, розкриття феномену збереження своєї духовно високої особистості в умовах загрози не тільки духовного, а і фізичного знищення.

У своїх спогадах «Мандрівка в молодість батька» син М.Рильського, Богдан, згадує перший арешт — ордер на нього було підписано 19 березня 1931 р., якраз у день народження батька. Родина здавна тісно дружила із сім'єю оперних співаків Миколою і Діною Дейнарами. Оскільки в М. Рильського і його товариша день народження був у один день, у 1931 році вони вирішили відсвяткувати обидві дати разом. Уже й домовилися, що кожна з родин готуватиме до святкового столу. Та святкувати обом довелося у в'язниці. Коли Максима Тадейовича заарештували, вже у коридорі Лук'янівської тюрми він зіштовхнувся з Миколою Дейнаром. Обом інкримінували участь у контрреволюційній організації — Спілка визволення України. Довгих п'ять місяців — ув'язнення тривало майже до кінця літа — від Рильського вибивали зізнання про участь у міфічній націоналістичній організації, а 19 серпня справу було припинено через відсутність «достатніх даних для направлення слідчої справи у судові органи» [1, с. 69]. Так, перше ув'язнення Максима Тадейовича Рильського тривало з 19 березня до 19 вересня 1931 року. «Арештували батька в будинку на вулиці Бульйонській, 14 (нині Казимира Мелевича, будинок кілька років тому знесено), який належав маминій тітці Агафії Йосипівні Квашніній і в якому тоді проживав Максим Тадейович з родиною. Прийшли по батька, проводили обшук пізно увечері, а можливо, й уночі — в усякому разі батьки вже полягали спати... Після обшуку батька пішки під конвоєм повели з Бульйонської через місто до Лук'янівської тюрми» [3, с. 7.] Арешт М.Рильського був одним із актів п'єси, сценарій якої уже був написаний і спектакль за якою був поставлений на політичній сцені радянської України сталінськими режисерами та слідчими — інквізиторами. Цю п'єсу вони назвали «Справа Спілки визволення України», фінальний спектакль якої у формі судового показового процесу над 45 керівниками й провідними діячами СБУ відбувався з 9 березня до 19 квітня 1930 року в Харківському оперному театрі. Перше повідомлення про викриття СБУ у пресі з'явилося в листопаді 1929-го. У лютому наступного року газета «Вісті» розпочала публікацію матеріалів під назвою «Спілка визволення України» (із звинувачувального висновку в справі «СБУ»). Голова Державного політичного управління УСРР В. Балицький інформував ЦК КП(б)У: «Організація об'єднувала антирадянськи настроєну інтелігенцію, колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства». 19 квітня 1930 року Верховний Суд УСРР за «контрреволюційну діяльність» і участь у СБУ визначив різні терміни покарання для 45 осіб. Були серед них три жінки (Людмила Старицька-Черняхівська, Любов Біднова та Ніна Токарівська), два академіки, п'ятнадцять професорів вишів, один священник, директор середньої школи та десять учителів, три письменники, п'ять редакторів, два студенти... Загалом же у зв'язках із СБУ звинуватили й раніше чи пізніше заарештували 30 тисяч осіб, зокрема Максима Рильського [4, с.70].

Кінець 1920 рр. в УСРР був відзначений цькуванням української інтелігенції, розгортанням кампанії викриття «підливних сил соціалізму» серед української інтелігенції, яка швидко переросла в цілеспрямоване винищення професіоналів, відданих народові будівників духовної культури з цілком політичним прицілом: ізолювати вихідців дорадянської формації, що своїми «ідеалістичними» поглядами загальногуманістичного спрямування «заважали» розвитку «нової революційної культури». Не випадково вона розгорталася у 1929 рік — «рік великого перелому», «вирішального наступу на капіталістичні елементи села», і масової примусової колективізації селянства. Характер і засоби здійснення означеної політики викликали опір селянства і невдоволення інтелігенції. У відповідь на це сталінський режим удався до політики репресій. Однією із її жертв

став поет – неокласик М. Рильський. Слідча справа № 272 містить ордер на арешт, який датовано 19 березня 1931 року, власноручно написані Максимом Тадейовичем «Автобіографія» (написана так, як зазначав відомий літературознавець В. Панченко, щоб наперед зняти з себе усякі підозри [2, с. 25]), список «Мої знайомі», «Додаткові свідчення Максима Тадейовича Рильського» від 30 березня, 1, 4, 8, 9 (цього дня в'язень свідчення писав двічі), 17 і 28 квітня, постановою про звільнення М.Т.Рильського з-під арешту, ухвалена 19 серпня 1931 року. [1, с. 70]. «Звичайні аркуші поживлого від часу паперу, густо списані з обох боків до болю знайомим почерком. Гортаючи сторінки, бачу, що «свідчення» — це відповіді на запитання слідчих. При цьому видно, що останні у різний час ставили одні й ті ж запитання, намагаючись, очевидно, у такий спосіб «впіймати» підслідного на якихось суперечностях» [3, с. 7.]. Уже 23 березня 1931 р. поет разом з власноруч написаною «Автобіографією», подав список «Мої знайомі». Ні крапки, ні двокрапки не поставив. Поіменно назвав (ще й побухгалтерському пронумерував) десятьох. Першим у списку поставив того, до кого заходив «на чай», – автора підручників з історії українського красномовства Олександра Дорошкевича. Не пояснив, хто він, які позиції обстоює. Зізнався просто: «Бував іноді в нього у літературних справах». Певна річ, ще не здогадувався, що слідчі неодмінно вимагатимуть конкретизувати абстрактно-загадкове «іноді» й для них туманне «літературні справи». Другим Максим Рильський зафіксував давнього знайомого Андрія Ніковського. Про нього написав детальніше, хоча й не уник розпливчастого «часом бував у нього», «випивали, закусували, музикували» [4, с.71]. Проте вже наступний документ, як відмічав відомий літературознавець В.Панченко, зі слідчої справи № 272, датований 30 березня 1931 р., показує, «що з Рильським добряче «попрацювали» слідчі: «додаткові свідчення», написані всього через тиждень, суттєво відрізняються від змісту й тону «Автобіографії». Фактично, це самообмова поета. Тепер він уже обвинувачує себе! Картає за роздвоєність («тяжку борню двох половин свого «Я»), за зв'язки «з деким із носіїв так званої «української ідеї»». Слідчих, вочевидь, найбільше цікавили контакти Рильського з Андрієм Ніковським, одним із фігурантів у справі «СВУ». І Максим Рильський починає грати в запропоновану йому гру: він визнає, що «підпав під його (Ніковського. – В. П.) ідейний вплив», «став знаряддям верхівки СВУ». Перелік «гріхів» наводити немає сенсу: підслідний називав їх явно з чужого голосу. У свідченнях М. Рильського згадується чимало імен письменників, музикантів, видавців, тож закономірно виникає запитання, чи не зашкодило це тим, кого називав поет? Відповісти на нього, не знаючи геть усіх нюансів багатьох слідчих справ, не просто. Про більшість своїх знайомих М. Рильський висловлювався цілком нейтрально; осуд стосувався хіба що тих, хто вже був засуджений у справі «СВУ» (А. Ніковський, С. Єфремов, В. Ганцов, В. Дурдуківський...). Причому, не йшлося про якийсь фактаж, «компромат»: усе обмежувалося загальними словами. Ось, для прикладу, що писав М. Рильський про педагога й літератора А. Пахарецького: «взагалі завжди Пахарецький здавався мені не тільки цілком лояльним до радянської влади, а навіть більше – завзятим прибічником нового життя»; трохи згодом ця характеристика коригувалася: «хоч він і додержувався завжди революційної фразеології, але в ньому можна було відчутися отой самий повів ідеї «українського відродження», якому я часом улягав...». «Повів ідеї «українського відродження» – так кваліфікувався «гріх» Пахарецького, до якого сам М. Рильський одразу й приєднався! Це характерний штрих: головний «обвинувачений» у свідченнях Максима Рильського – сам Максим Рильський. Намагаючись розібратися в усьому, що сталося і що відбувається тепер, він ревізував своє життя і свої вчинки, щоб, зрештою, зізнатися: «гостро засуджую свій дотеперішній шлях»... Але якщо «засуджую», то за що?! А ось за що: «Я винен не так у тому, що робив, як у тому чого не робив, хоч і повинен був робити».

Це називалося «злочинна пасивність» [2, с. 26]. У додаткових в'язничних свідченнях поет знову й знову каявся в найдрібніших гріхах перед владою, вишукував аргументи на свою користь (написав «вірші для засівкампанії», текст для кантати «Перше травня», погодився з пропозицією Київського державного оперного театру скласти лібрето на тему «соціалістичне будівництво наших днів»), обіцяв «повний розрив» не лише з тими, хто був проти радянського будівництва, а навіть із тими, хто «лише хитався». А також запевняв, що спокутує провини «широю, запопадливою, енергійною працею» [4, с.71]. М. Рильський у всіх занотованих свідченнях, мов заклинання, повторює газетні, тобто публічні, офіційні, характеристики та формулювання, пов'язані з показовим процесом, а своє доточує до оприлюдненого скупю, дозовано, вкрай обережно. Поета змушували уточнювати деталі, називати нові й нові імена. І ув'язнений перераховував їх: Б. Антоненко-Давидович, М. Бажан, Дм. Загуд, Т. Осьмачка, Я. Савченко, Дм. Фальківський... Лейтмотив свідчень незмінно рятівний: «в найп'янішому стані», «у п'яному експромті на честь Єфремова я висловив йому свою похвалу», «приятелі-собутильники», «були «разговорчики» в пивних, за чаркою», «це писала п'яна рука»... Насправді рука поетова, аж ніяк не «п'яна», рік за роком кладала на папір дивовижну філігрань октав, сонетів [4, с.71]. Слідчі ДПУ, як відомо, були майстрами психологічного ламання своїх «клієнтів». Про це їхнє диявольське «мистецтво» Максим Тадейович через багато років розповідав синові Богдану: «Батько пояснював, що тривале перебування в тюрмі, одноманітні, від допиту до допиту повторювані запитання, безглузді звинувачення слідчого, усвідомлення власної безпорадності і цілковитої незахищеності – все це психологічно ламало не тільки слабодухих. Вривався терпець, людина була вже не в силах перебувати у невідомості щодо своєї подальшої долі і йшла на самообмову, аби тільки щось змінилось, хай і на гірше, хай буде табір з реальним строком, тільки б припинилось це животіння...За час, що сидів батько в тюрмі, змінилось три чи чотири слідчі, які вели його справу. При цьому кожний новий говорив про свого попередника приблизно так: «Вашого слідчого викрито. Він виявився прихованим ворогом. Ось тепер уже я...» Однак усі слідчі до одноманітності були схожі один на одного: не маючи жодних доказів, вони вимагали від батька зізнань у нескоеених провинах, у належності до міфічної, вигаданої самими слідчими контрреволюційної організації. У своєму прагненні будь-що добитись зізнань не гребували будь-якими психологічними прийомами, забуваючи про порядність, людяність...Однак «рекордистом» підступності виявився останній слідчий. Він вже знав, що наступного дня батька буде звільнено. Але сьогодні він ще може погратися із підслідним, ніби кіт з мишею, і хтозна, чим закінчиться ця гра... Уже в перші хвилини допиту слідчий звертається до батька із словами: «Ну, что ж, Рильский... Вы не признаете себя виновным... Но уже принято решение, поедете на 10 лет на Соловки». Змучений допитами, одноманітними вимогами слідчого, батько відповідає: «Соловки так Соловки». І відразу ж, після незвично короткого допиту, слідчий дає побачення із мамою. Вона його не пізнає... напружено-мовчазний, пригнічений. Ще не встигла мама як слід почастувати батька чимсь принесеним з дому, ще не розпочалася, власне, розмова, коли пострілом лунає команда: «Свидание окончено!» І батька знову ведуть до кабінету слідчого. Людина, яка півгодини тому вимовила страшне слово «Соловки», знову звертається до підслідного: «Хотя, Рильский, вы и наш классовый враг (рассказывая про эту сцену, батько завжди підкреслював слова, якими перебивав слідчого: «Даже классовый?»), вы еще можете быть нам полезны. А поэтому принято решение вас освободить...» Ось якою була ще одна спроба зламати людину: а що як злякається Соловків і перед побаченням з дружиною розкриється, «розколеться». Це вже не психологічний тиск слідчого Андреева, а зразок людської підлості. Наступного дня батько повернувся на Бульйонську» [3, с. 7].

Максим Рильський покаявся. Але покаявся, як справедливо зазначає дослідник М. Славинський, в уявних гріхах, визнав те, чого не було, присилувано вигадував щось і кваліфікував його як реальне, дійсне. Фактично обмовив себе, а вже потім – інших. І найголовніше: зробив це постфактум, тобто навіть не по арешті членів Спілки визволення України, а через багато місяців після судового процесу й винесення суворого вироку. Отже, свідчення поета (точніше самообмова, самонаклеп) не були підставою для притягнення до відповідальності Сергія Сфремова, Андрія Ніковського та інших діячів, яких ув'язнили ще 1929-го за сфабрикованою справою, а показовий процес відбувався з 9 березня до 19 квітня 1930 року [4, с.71]. Протримавши рівно півроку в Лук'янівці, Максима Рильського звільнили 19 вересня 1931 р. Богдан Рильський згадував, що коли наступного дня «батьки поїхали до міста й гуляли бульваром Шевченка, батько знепритомнів. Мама потім казала, що це трапилося від свіжого повітря...» [3, с. 7.]. Так, розпочалася затяжна, фактично довічна, внутрішня еміграція Максима Рильського, його ненастанна оборона душі, натхнення й гідного життя родини.

Отже, духовний стержень особистості М.Рильського, сформований такими духовними провідниками українства, як Т. Рильський, М. Лисенко, Леся Українка, дозволив протиставити сталінському тоталітаризму соціально відповідальну поведінку, яка допомогла не зрадити загальнолюдським цінностям й орієнтирам.

Література

1. Коляда І. Максим Рильський (Серія «Знамениті українці») / І. Коляда, Ю. Коляда / – Харків: Фоліо, 2015. – 120 с.
2. Панченко В. Максим Рильський (Серія «Митці на прищілі») / Автори-упорядники В. Є. Панченко, В. А. Колесник / – Харків: Фоліо, 2019. – 440 с.
3. Рильський Б. Мандрівка в молодість батька / Богдан Рильський. – К: Молодь, 1995. – 124 с.
4. Славинський М. «М.Рильський: «Я багато жив й тяжко думав»» / ж. Віче № 7 (340) 2013 с. – 68-71
5. Фромм Э. Психологія і релігія // Сумерки богів. – М., 1990. – С. 149-221.

УДК 398.81(477.83-2):[94:329.17(477)»19»]

ПІСНІ-ХРОНІКИ ПРО ПІДПІЛЬНИКІВ ЯК СКАРБНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА МАТЕРІАЛАХ, ЗІБРАНИХ У СТРИЙСЬКОМУ РАЙОНІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Галина Кравцова,

*кандидат філологічних наук, молодша наукова співробітниця
відділу фольклористики Інституту народознавства
Національної академії наук України*

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати своєрідність відтворення історичних реалій в піснях-хроніках періоду ОУН і УПА, записаних на теренах Стрийського району; виявити локальну специфіку їх поетичної системи. У статті розроблено питання поєднання у таких творах двох площин: фактів та фольклорного обрамлення. Об'єктом дослідження є тексти відповідних пісень-хронік, предметом – їх поетика. Основну увагу звернено на мотиви.

Ключові слова: *пісні-хроніки, поетика, мотив, образ, локальна специфіка*